

SPİNOZA FELSEFESİ ÜZERİNE YAZILAR

Musa Kazım Arıcan

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ / 7

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ / 9

SPİNOZA'NIN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

1. Hayatı / 11
2. Eserleri, Tanıtımı ve Değerlendirilmesi / 15
3. Spinoza'nın Bilgi Kaynakları / 47
4. Spinoza'nın Etkisi / 51
5. Spinoza Felsefesinin Temel Özellikleri ve Teolojik Açıdan Değerlendirilmesi / 54

SPİNOZA FELSEFESİNDE İNSAN

1. Varlıklar İçinde İnsan / 87
2. İnsanın Mahiyeti / 89
3. Tanrı-İnsan İlişkisi / 91
- a. Tanrı ve İnsanın Mahiyetlerinin Farklılığı Üzerine / 91
- b. Tanrı'yla İlişkinin Egzistansiyel Boyutu / 93
- c. Tanrı'yla İlişkinin Epistemolojik ve Aşk Boyutu / 98

SPİNOZA'NIN HÜRRİYET ANLAYIŞI

1. Hürriyet Nedir? Hangi Alanlarda Söz Konusudur? / 117
- a. Düşünce Hürriyeti / 124
- b. İnanç Hürriyeti / 126

AKIL İMAN İLİŞKİSİNE SPİNOZA'NIN YAKLAŞIMI

1. Tanrı / 136
2. Peygamberlik ve Vahiy / 141
3. Mucize / 145
4. Kutsal Kitap / 147
5. İman / 149
6. Akıl - İman Uygunluğu / 150

SPİNOZA'NIN NATURA NATURANS VE NATURA

NATURATA KAVRAMLARININ ANLAMSAL

İÇERİĞİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

1. Naturara Naturans ve Natura Naturatanın Anlamsal İçeriği / 160

2. Natura Naturans ve Natura Naturata'nın Anlaşılmasına
İlişkin Tartışmalar / 163
A. Natura Naturans ve Natura Naturata'yı Varlıklar
Ayrımı Olarak Yorumlayanlar / 163
B. Natura Naturans ve Natura Naturata'yı Varlıkların
Özdeşliği Olarak Yorumlayanlar / 165

SPİNOZA'NIN TANRI ANLAYIŞININ DİN FELSEFESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Tanrı'nın Varlığı ve Sıfatları Açısından Değerlendirilmesi / 172
2. Tanrı Hakkındaki Çeşitli Anlayışlar Bağlamında Değerlendirilmesi / 175
a. Deizm Açısından Değerlendirilmesi / 175
c. Panteizm Açısından Değerlendirilmesi / 187
d. Pan-enteizm Açısından Değerlendirilmesi / 198
e. Teizm Açısından Değerlendirilmesi / 200

SPİNOZA'NIN TANRI-ÂLEM İLİŞKİSİNDE İÇKİNLİK AŞKINLIK PROBLEMİ

1. Spinoza Teolojisinde Tanrı-Âlem İlişkisi / 212
2. Spinoza Teolojisinde İçkinlik-Aşkinlik Problemi / 222

PANTEİZM VE PANENTEİZM TARTIŞMALARI ARASINDA SPİNOZA

1. Spinoza'nın Felsefesinin Panteizm Olarak Yorumlanması / 235
2. Spinoza'nın Felsefesi Niçin Panteizm Olamaz? / 241
3. Spinoza'nın Panenteizmi / 247

SPİNOZA'NIN TEOLOJİK-POLİTİK İNCELEME'SİNİN FELSEFİ VE TEOLOJİK BAĞLAMDA OKUNUŞU ÜZERİNE

1. Teolojik-Politik İnceleme'nin Batı Düşüncesindeki Değeri;
Teolojik ve Felsefi Açıdan Anlaşılması Problemi / 254
2. Teolojik-Politik İnceleme'nin Kendi Düşünce
Geleneğimiz Açısından Değeri / 273

SPİNOZA FELSEFESİNDE YAHUDİLİK VE YAHUDİLER

1. Bir Yahudi Olarak Spinoza / 282
2. Spinoza'ya Göre Yahudilik / 284
3. Spinoza'ya Göre Yahudiler / 287

İSİM DİZİNİ / 295
KAVRAM DİZİNİ / 297

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Elinizdeki eser, uzun süredir üzerinde çalıştığım Spinoza Felsefesi hakkındaki yayımlanmış, tebliğ olarak sunulmuş veya yayımlanmamış yazılarımın bir araya getirilmesinden meydana gelmiştir.

Bilinmektedir ki farklı dergilerde yayımlanan yazılar bir araya getirilmediği zaman çoğu kez ulaşılamamakta, unutulmakta ya da kaybolup gitmektedir. Biz de Spinoza'ya ilişkin yazılarımıza daha kolay ulaşılır olması ve kaybolmaması adına onunla ilgili tüm yazdıklarımızı bir kitap olarak neşretmeyi yararlı bir çaba olarak düşündük.

Spinoza üzerine çalışmalara başladığımızda, ülkemizde onunla ilgili çok fazla yayın bulmak mümkün değildi. Geline süreçte Spinoza'yla ilgili epeyce bir külliyat ortaya çıkmaya başlamıştır. Spinoza farklı açılardan üzerinde halen çalışılmaya muhtaçtır. Yeni yeni akademik tez çalışmaları devam etmektedir. Bizler bu eserin de bu tür çalışmalara katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Kültürümüzde Spinoza üzerine yapılan çabalara ek bir katkı sunması amacıyla yazılarımızı bir eser olarak vücuda getirdik.

Eserin yayımında emeği geçen Divan Yayınları sahiplerinden Samet Çelik Bey'e, çalışma arkadaşlarına ve emeği geçen tüm personeline en içten şükranlarımı bir borç biliyorum. Ayrıca Spinoza üzerine çalıştığım Yüksek Lisans ve Doktora tez dönemlerinde, kendilerinden çok Spinoza'ya daha fazla ilgi göstererek kendilerini ihmal ettiğim çok kıymetli ailem de en büyük takdiri hak etmektedir.

Musa Kazım Arıcan
Ankara 2015

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Spinoza felsefesi üzerine yazılmış makalelerden oluşan mevcut kitabın, epey bir zaman önce baskısı bitmişti.

Spinoza'ya ilişkin ülkemizde artan ilginin sonucu olarak, Spinoza'ya dair yazılar okunmaktadır. Bu, elbette sevindiricidir. Ancak bu hususta bir noktanın altını çizmek istiyorum: Spinoza üzerine yazılan yazılar (kitap, tez, makale) zaman zaman Spinoza'nın bir tek eserine dayanılarak ele alınmaktadır. Sadece *Etika* veya *Tractatus Theologico-Politicus* vb. dikkate alınmaktadır. Bu durumda Spinoza'nın düşünceleri bütünlüklü olarak ortaya konulamamaktadır.

Spinoza üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmalarım esnasında Spinoza'nın mektuplaşmalarına kadar tüm eserlerini didik didik incelemiştim. Gördüm ki Spinoza'nın tüm eserleri dikkate alınmadığında Spinoza üzerine yapılacak analizler ve değerlendirmeler çok sübjektif ve sınırlı olmaktadır. Zaman zaman da ciddi yargılara dayanmaktadır.

Bu eser, Spinoza okurlarına ve araştırmacılarına ciddi bir kaynakça da sunmaktadır. Spinoza'nın fikirlerinin daha geniş bir perspektiften ele alınmasına imkân sağlamaktadır.

Elinizdeki yeni baskı, Hece Yayınlarındaki ilk baskı olacaktır. Bu baskıda bazı yenilikler de gerçekleştirilmiştir. İçindekiler bölümünde yeni başlıklandırmalar yapılmıştır. İsim ve kavramlar dizini oluşturulmuştur.

Ülkemizde Spinoza okumaları sadece sosyal bilimler alanıyla sınırlı kalmamıştır. Artık akademik düzeyde Tıp ve Doğa

Bilimleri gibi alanlarda çalışan bilim insanlarının da ilgi alanına girmiştir.

Eserin, Spinoza üzerine yapılacak her tür çalışma için ufuk açıcı olmasını diliyor; okurlarımızın her tür eleştiri, öneri ve tekliflerine de açık olduğumuzu belirtmek istiyorum.

Uzun süredir yeni baskısı için bekleyen bu eserin yeniden Hece Yayınları arasında yer alması için gayret gösteren değerli dostum Ömer Faruk ERGEZEN Bey'e ve çalışma ekibine şükranlarımı sunuyorum.

Musa Kazım Arıcan
22.08.2024
Ulus / Ankara

SPINOZA'NIN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

Böyle bir makalenin kaleme alınış gayesi, Spinoza'nın bu yönüne ilişkin kültürümüzde fazlaca yayın bulunmamasıdır. Belki çok klasik olarak nitelenebilecek bu çalışma doktora tezimizin¹ giriş kısmı içinde benzer bir şekilde yer almaktadır.

1. Hayatı

Konuya, filozofumuzun hayatı² ve eserleri hakkında kısa bazı bilgiler vererek başlamanın yerinde olacağını düşünüyoruz.

Baruch³ (Benoit ve Bento⁴) Spinoza; Despinoza, Spinosa veya Benedict de Spinoza diye isimlenen filozofumuz 24 Kasım 1632'de, Portekiz'den göç eden zengin bir Yahudi tüccarın oğlu olarak Amsterdam'ın Yahudi mahallesinde (the Ghetto) doğdu. 23 Şubat 1677'de öldü⁵. Ailesi İspanya'dan Engizisyon'dan kaçarak Hollanda'ya⁶ sığınmış olan İspanya Yahudilerdendir. Belki de XV. yüzyılın son on yılında ülkelerinden sürülme endişesiyle görünüşte Hristiyanlığı kabul eden, ancak içte kendi Yahudi dinine bağlı kalmış Marranolardı⁷ (Neo-Christians veya Marranos). Çünkü bu dönemde Hollanda'ya ulaşan göçmenlerin çoğu, açıkça Yahudilik bildiriminde bulunmuştur⁸. Scruton'a göre, Spinoza'nın atalarını Granada bölgesinde Hristiyanların Engizisyon zulmünden Müslüman hükümdarlar korumuştur. Müslüman komşuları da onlara kucak açmış ve engin hoşgörü göstermiştir⁹.

Babası¹⁰ Spinoza'nın haham olmasını istediğinden dolayı, ilköğretimine Amsterdam'ın Yüksek Yahudi Okulunda ilahiyat eğitimi alarak başladı¹¹. Burada, Talmud ve Orta Çağ Yahudi din felsefesiyle birlikte İbn Ezra, Maimonides ve Crescas felsefesini öğrendi. İlahiyat eğitimine ilaveten Spinoza, fizik, matematik ve felsefe eğitimi aldı. Buna ilave olarak, Hristiyan ve İslâm kelâmcılarından bazı etkiler aldığı bilinmektedir. Spinoza, ana dilinin¹² İspanyolca ve Portekizce olması yanında, Eski Ahit ve Talmud'un öğrenilmesi için İbranice, Francis Van den Ende'den¹³ Latince¹⁴ ve bunlara ilave olarak Fransızca, İtalyanca ve yaşadığı çevre olarak da Hollanda dili olan Felemenkçeyi bilmekteydi¹⁵. Dolayısıyla, bu sayede Spinoza'nın, iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Baruch de Spinoza 1632'de¹⁶ Amsterdam'ın Portekiz-Yahudi cemaatindeki Michael de Espinoza¹⁷ adında önde gelen bir tüccarının oğlu olarak dünyaya gözlerini açmıştır.¹⁸ Spinoza, Yahudi okulunda okuyan yetenekli öğrencilerden biriydi. Yahudi cemaatinden elini eteğini çektiğinde o, Yahudi felsefe, edebiyat ve ilahiyat alanında sıkı bir bilgi birikimine sahipti. Belki de bu, döneminin önde gelen filozoflarının hiçbirinin sahip olmadığı bir avantajdır. Herşeye rağmen o, kendi felsefi sistemi doğrultusunda da olsa, içinde doğup büyüdüğü bu geleneğe karşı ilgisi, kaleme aldığı yazılarıyla tüm hayatı boyunca devam etti. Cemaatten atıldığı 24 yaşlarında o,¹⁹ Amsterdam'ın İspanyol Yahudileri olan Sefarad liderleri tarafından o güne kadarki en sert aforoz²⁰ kararına maruz kalmıştır.²¹ Zira Yahudi cemaati içinde eleştiricilere ve inkârcılara karşı derin bir düşmanlık vardı. Özellikle bu dönemde Hristiyanlığa geçen bazı cemaat mensupları, topluluğu fena halde öfkelenirmiş ve ortodoksiden ayrılan cemaat mensuplarına karşı 'sert bir tavır almaya' itmiştir. Spinoza da bu ortamda sergilediği eleştirel tutumla tepki almıştır. Bir anlatımda sinagog'dan diğer bir anlatımda ise tiyatrodan çıkarken hayatına kastetildiği ve bir Yahudi'nin onu haince bıçaklaması ile bıçağın sadece paltosunu ya da ceketini yırttığı iddia edilmektedir. Yarası hafif olsa da, Spinoza, bu saldırıyı kendisini ciddi anlamda öldürmeye yönelik bir girişim olarak algılamıştır.²²

Düzenli bir geliri olmayan Spinoza, mercek yontuculuğu yaparak kazandığı paralarla hayatını sade ve gösterişsiz bir şekilde sürdürmeye çalışır.²³ Ancak buradan elde ettiği paralar ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez ve zaman zaman dostlarının yardımına ihtiyaç duyar. Her ne kadar masrafsız bir hayatı olsa da tek lüks zevki, o zamanlar moda olan, pipo içmektir. Belki irsi olarak var olan rahatsızlığı mercek yontuculuğunun tozlarının ciğerlerine verdiği hasarla birleşince erken dönemde ölür. 21 Şubat Pazar 1677'de hiç evlenmemiş²⁴ olarak sessizce öldüğünde bu kadar sade ve gösterişsiz hayatına rağmen borç içindedir. Kendinden sonra arta kalan giysileri, mobilyası ve kitapları, ev sahibi tarafından bir müzayedede satılarak, borçları ödemeye çalışılır. Cenaze masrafları ve oda kirası bir dostunun ödemesiyle ancak bu dünyaya ait hesabı kapatılabilir. Dört gün sonra yapılabilen cenaze töreninin hazırlıklarını dostu Van der Spyck üstlenir. Cenazesine pek çok tanınmış sima 'Yeni Kilise Mezarlığına' kadar eşlik etmiştir. Cenazeden sonra bu dostu törene katılanlara ve komşularına kendi evinde şarap ikram ederek Spinoza'ya karşı son görevini yerine getirmiştir.²⁵

Hayat hikâyesine bakıldığında Spinoza'nın çok sade ve telaşsız bir hayat yaşadığı zannedilir.²⁶ Oysa hayatının baharında ve gençlik döneminde çalkantıların içine düşer. Büyük badirelerden sonra sade, gösterişsiz ve dünya menfaatlerinden uzak filozofik hayatı başlar. Bu hayatın öncesinde 27 Temmuz 1656 yılında Houtgrach'taki büyük sinagogun kapısına, uzun zamandır şeytani görüş ve faaliyetleri olduğu gerekçesiyle Baruch de Spinoza'nın aforoz edildiğini ilan eden bir yazı asılır. Zira cemaat idarecilerinin ve üyelerinin gayretlerine karşın o, hidayete rucu etmemiş ve heretik ilan edilerek bu cemaatten, inançtan ve toplumdan sonzsuza kadar dışlanmıştı. Teolojik görüşleri dolayısıyla Spinoza, teolojik karakterli dini dışlayıcılığın, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve temel insanî haklardan mahrum bırakma tarzındaki en katı ve müsamahasız modeliyle karşı karşıya gelmiştir. Buna göre 'Meleklerin gösterdiği yol ve velilerin emirleriyle, Baruch de Spinoza'yı cemaatten çıkarıyor, dışlıyor ve lanetliyoruz. Onu gün-

düz ve gecede, uyuduğunda ve uyandığında, sokağa çıktığında ve evine döndüğünde lanetliyoruz' şeklindeki bir metin yayımlanır.

Spinoza'nın düşüncelerini etkileyenler filozoflar olduğu gibi, onun düşüncelerinden etkilenen önemli filozoflar da vardır. Düşünceleri üzerinde etkili olanlar arasında Descartes gibi Batılı felsefeciler, Yahudi ve Müslüman filozoflar bulunmaktadır. Bunlar arasından İbn Meymun ve İbn Rüşd'ün önemli bir yeri olduğunu belirtmek gerekir ki onlar aracılığıyla Aristoteles'i ve Hristiyan skolâstiğini tanıdığı bilinmektedir.²⁷ İkinci olarak Spinoza, acınası hayat hikâyesine rağmen gıpta edilecek felsefi düşüncesiyle Alman idealist felsefesine önemli oranda etki yapmıştır. Gerçek din ile gerçek felsefenin benzer olduğu noktasında Hegel'in (1770-1831) hazırlayıcısı gibidir. Onun felsefe, din-felsefe ilişkisi konularındaki anlayışları Spinoza'dan ödünç alınmıştır. Spinoza'nın felsefesi, gerçek kimliğiyle ancak Hegel ve Schelling sayesinde ortaya çıkmıştır.²⁸ Belki de, Alman idealistleri olmasa,²⁹ Spinoza bugün bu kadar tanınıyor olmayacaktı. Alman düşünürlerinden Novalis onu 'Tanrı sarhoşu adam'³⁰ diyerek övmeye çalışırken, Hegel onun ateist olamayacağını ısrarla belirtir ve gerçek felsefenin Spinoza felsefesi olduğunu belirtir.³¹

İbrani Edebiyatı, Yahudi felsefesi³² ve Moses Maimonides gibi Yahudi filozofların yazılarını inceleyip bunlar üzerine çalışan Spinoza, çok geçmeden Yahudi din eğitiminde geleneksel yorumların dışına çıkmaya başladı³³. Yahudi teolojisi üzerine olan kuşkularından dolayı, Yahudi kelmacılarının tepkisiyle karşılaştı. Serbest ve eleştirel düşünceyi bırakıp, atalarının inancına dönmek gibi bir teklifle karşılaştı. Hatta görünürde inancına ve havraya³⁴ sadık kalması şartıyla yılda 1000 florin para teklif edildiği de iddia edilmektedir³⁵. Ancak tüm bu çabaların sonuçsuz kalması üzerine Spinoza, babasının ölümünden iki yıl kadar sonra 1656'nın Temmuzunda 24 yaşındayken, havra tarafından aforoz edilir (excommunicate)³⁶. Bu şekilde Yahudi topluluğundan dışlanan³⁷ Spinoza, ahlaktan yana cüzamlı, meleklerin ve azizlerin lanetiyle lanetlenmiş ilan edildiğinden dolayı hiç kimse onunla konuşmayacak, ona hizmet etmeyecek, onunla bir çatı altında

bulunmayacak ve onun yazdığı veya yazdırdığı yazıları okumayacaktır³⁸. Bu şekilde Synagogue'den uzaklaştırıldıktan sonra Spinoza, Rijnsburg'a, sonra da Voorburg'a ve nihayet 1677'de fakir ve zulüm görmüş olarak veremden öldüğü (tuberculosis) La Haye'e çekilmiştir³⁹. Ayrıca Spinoza, hiç evlenmemiştir⁴⁰.

Havra tarafından lanetlenen Spinoza, bir ara başarısız bir suikasta de uğrar ve bıçak darbesi alan paltosunu ömrünün sonuna kadar yanında taşıdığı dile getirilir. Tüm bu yaşanan olumsuzluklara rağmen hayata küsmeyen⁴¹ Spinoza, Yahudi okulunda öğrendiği gözlük camı cilalama mesleğiyle geçimini temin ederek, huzurlu ve sakin bir hayat sürmeye çalışmıştır. Az ve basit şeylerle yetinmekteydi. Bu şekildeki hayatı, dayanıklılığı ve azla yetinerek mutlu olması sebebiyle onu, Epikuros'a benzetenler dahi olmaktadır. Özgürlüğünü ve sade hayat düzenini kaybetmemek için, 1673'de kendisine önerilen Heildelberg Üniversitesindeki felsefe Profesörlüğünü ve XIV. Louis'in dolgun ücret teklifini de reddetmiştir. Çünkü ona göre, ücret karşılığı felsefe yapılamazdı⁴². Spinoza'nın kişiliğine⁴³ gelince, bazı kimselerce ilkeleri ve öğretisi kabul edilmemişse de, onun insanlara karşı yumuşak ve iyi niyet sahibi olması, kendisine karşı sert davranan mistik tavrı ve ahlakının temizliği düşmanları tarafından takdir edilmiş ve sevilmiştir. Onun teolojik konulardaki serbest düşünceleri, liberal Hollanda hükümeti⁴⁴ tarafından da hoş görülmüş, ancak bir ara Spinoza, hükümetteki Orange hanedanına karşı, bunların muhalifi olan, de Witts kardeşlerden yana tavır alınca siyasi açıdan kötü durumda kalmıştı. Fakat, genel olarak Spinoza, Tanrı ve doğruluk sevgisi, alçak gönüllülük ve sade yaşam tarzı ile filozof erdemliliği konusunda iyi bir örnek olmuştur⁴⁵.

2. Eserleri, Tanıtımı ve Değerlendirilmesi

Spinoza, belli başlı eserlerini 1660 ile 1677 yılları arasında yazmış ve hayatta olduğu süre içerisinde yalnızca iki çalışması yayımlanmış ve bunlardan sadece biri kendi adıyla basılmıştır⁴⁶.

Bu eserler genelde Latince olarak kaleme alınmıştır. Elimizde bu eserlerin Latinceleri olmakla birlikte, biz, çalışmamızda bunların İngilizce çevirilerinden yararlandık.

1663 yılında, *Renati Descartes Principiorum Philosophiae Partes Prima et Secunda More Geometrico Demonstratae* (*Principles of Cartesian Philosophy/ Kartezyen Felsefesinin İlkeleri*) adlı eseri, kendi adıyla yayımlanmıştır.

Amsterdam'daki dostlarının ısrarı ile *Tractatus Theologico-Politicus* (*A Theological-Political Treatise/Teolojik-Politik İnceleme*) adlı eseri, yazarını belirtmeksizin ya da imzasız olarak (anonymously), 1970'de yayımlanmıştır. Bu iki eser dışındaki diğer eserlerini yakın dostlarına müsvedde halinde gösterdiği ve okuttuğu halde yayımlamamıştır⁴⁷.

21 Şubat 1677'de ölümünden kısa bir süre sonra *Tractatus de Intellectu Emendatione* (*On The Improvement Of The Understanding/Zihnin Islahı Üzerine İnceleme*), hemen hemen başyapıtı denebilecek, *Ethica Ordine Geometrico Demonstrata* (*Ethics/Geometrik Düzene Göre Beş Bölüme Ayrılmış olan Etika ya da Törebilim*) ve *Tractatus Politicus* (*A political Treatise/Politik İnceleme*) adlı eserleri yayımlanmıştır.

Kısa inceleme olarak da bilinen *Tractatus Brevis de Deo et Homine Ejusque Felicia Felicitate* (*Short Treatise on God; Man and His Well-Being/Tanrı, İnsan ve Onun İyiliği Üzerine Kısa İnceleme*) adlı eserinin Flemenkçe çevirisi 1850'de bulunarak yayımlanmıştır. Birçok mektupları da, *Letters ya da Correspondence* adıyla yayımlanmıştır. Ancak, yine de Spinoza'ya ait olduğu belirtilen bazı özgün Latince ve Flemenkçe metinlerin kayıp olduğu belirtilmektedir.

Bunlara ilave olarak, Spinoza'ya ait olduğu belirtilen iki eser daha vardır: *The Compendium Grammatica, Lingue Hebraeae/İbrani Dili Gramer Bilgisiyle İlgili Özet Bir Eser ve Algebraic Calculation of Rainbow&Calculation of Chances/Gök Kuşağının Cebirsel Hesabı&İhtimal Hesabı*⁴⁸.

Spinoza'nın söz konusu eserlerinden *Kartezyen/Descartes Felsefesinin İlkeleri* adlı eseri⁴⁹, onun Etika'da yapmaya çalıştığı geo-

metrik yöntemle felsefesini açıklama çabasının ilk denemesidir. Bu eserde, o, Descartes felsefesini geometrik bir biçimde açıklamaya çalışmaktadır. Onun bu eseri, öğrencilerine, özellikle de Albert de Brugh⁵⁰ adlı bir gence verdiği derslerin bir araya gelmiş şeklidir. Bu eserin özgün olup olmadığı ya da bu eserdeki düşüncelerin Spinoza'nın kendi felsefesini yansıtıp yansıtmadığı sorularına; Spinoza'nın söz konusu eserdeki düşünceleri, daha sonra kaleme aldığı diğer eserlerinde bu esere referanslar vererek desteklediği şeklinde cevap verebiliriz. Nitekim o, Etika'da ve özellikle de Mektuplarında, söz konusu eserine sık sık atıfta bulunarak, bu esere bakılmasını mektuplaştığı arkadaşlarına önermektedir⁵¹. Ayrıca, Spinoza'nın Etika'daki bazı önermeleri ve örnekleri Descartes Felsefesinin İlkeleri adlı eseriyle bazen tıpa tıp, bazen de çok benzer olarak ele alınmaktadır. Örneğin her iki eserde de Burida'nın eşeği örneği⁵² ortaktır; Etika'daki "Tanrı her şeyin nedenidir, onların yalnızca varlığının başlangıcının nedeni değil, aynı zamanda onların varlığının sürüp gitmesinin de nedenidir" ifadesiyle Descartes Felsefesinin İlkeleri'ndeki "Tanrı şeylerin Nedeni (the Cause) ya da Yaratıcısıdır (the Creator) ve Tanrı'nın şeylerin nedeni yani yaratıcısı olması Tanrı'nın her an yaratmaya devam etmekte olduğu" şeklindeki ifadeleri⁵³; Etika'daki "Her şey Tanrı'dadır (all things is in God)" ifadesiyle Descartes Felsefesinin İlkelerindeki "yaratıklar açıkça Tanrı-da'dır (Creatures are eminently in God)" ifadeleri⁵⁴; keza Etika'daki "sonlu varlıkların özü varlığını kuşatmaz" ifadesiyle Descartes Felsefesinin İlkelerindeki "yaratılmış şeylerin özü de varlığı da Tanrı'ya bağlıdır"⁵⁵ ifadeleri bir birine çok benzemektedir. Diğer eserlerinde de, Descartes Felsefesinin İlkeleri'yle bu şekilde örneğini çoğaltabileceğimiz benzer ifadeler vardır.

O halde, Spinoza'nın ilk kez kaleme aldığı ve daha ziyade Descartes felsefesine dayanan söz konusu eseri, Spinoza'nın kendi felsefesini yansıtmamaktadır gibi bir düşünce geçerli değildir. Çünkü Spinoza, Descartes Felsefesinin İlkeleri adlı eserinde daha teolojik bir dil kullandığından ve Tanrı'nın yaratması, ilim, kudret, irade gibi ilahî sıfatlarından açık bahsetmesinden olsa gerek, çoğu Spi-

noza yorumcuları onun söz konusu eserlerindeki bu gibi önemli ayrıntıları görmezlikten gelmişlerdir. Üstelik Spinoza, söz konusu eserinde, Descartes'a (1596-1650) ait olan fikirlerin altına "Descartes'dan alınmıştır"⁵⁶ ifadesini koyarak hangi düşüncelerin kendisine, hangilerinin Descartes'a ait olduğunu özellikle belirtmiştir. Bu tür ayrıntılar ve Descartes'dan doğrudan alıntılar, eserin giriş ve ilk kısımlarında söz konusudur. Ayrıca, eserin ilk kısımlarındaki sekiz Önermenin Descartes'dan alındığı da Spinoza tarafından açıkça belirtilmektedir. Eserin geri kalan kısımları ve özellikle de "Metafizik düşünceler" adlı bölüm tamamen Spinoza'nın kendi düşünceleridir. Tüm bunlar, Spinoza'nın tamamen Descartes'çı ya da Kartezyenci olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim eserin kimi yerlerinde Spinoza, zaman zaman Descartes'ı da eleştirmektedir. Gilles Deleuze'e göre, "Metafizik Düşünceler" kısmındaki düşünceleriyle, Spinoza, tamamen Descartes'çı olmadığını ya da antikartezyenci olduğunu ortaya koymaktadır⁵⁷.

Spinoza'nın hayattayken, gelebilecek tepki ve saldırılardan dolayı kendi adını yazmadan yayımladığı *Tractatus Theologico-Politicus* adlı eserinde ise, genel olarak dinle politika arasındaki ilişkiler ve İbrani milletin tarihinden, özel olarak peygamberlik, vahiy, mucize, ilahî ve tabii yasalar, Kutsal Kitap yorumlanması ve dinlerin anlam ve önemine kadar uzanan konuları incelemiştir.

Richard H. Popkin, Spinoza'nın bu eserde ele aldığı konulardan ve Kutsal metinlerle ilgili görüşlerinden dolayı, modern Kutsal metin biliminin ve Kutsal metin eleştiriciliğinin kurucusu olarak kabul edildiğini belirtir⁵⁸.

Diğer taraftan, eserinde Spinoza, din hürriyetini bir insan hakkı olarak savunmasına, inanç farklılıklarının ister istemez özel olarak kişilik farklılığından kaynaklandığını belirtmesine⁵⁹ ve peygamberlik, vahyin anlamı, iman, ilahî kanun, mucize ve Kutsal Kitabın yorumlanması gibi konularda ayrıntılı bir tetkik ve olumlu bir çalışma yapmasına rağmen, eser, 1674'de Kilisenin şikâyeti üzerine yasaklanır⁶⁰. Spinoza, eserinin yazarı belirtilmeksizin, yayınevi ve yayım yeri yanlış olarak belirtilmesine rağmen,